

ATATÜRK VE TÜRK İNKILÂP TARİHİ

Editör

Prof. Dr. Fatma Acun

Yazarlar

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp
Tarihi Enstitüsü Öğretim Elemanları

Prof. Dr. Fatma Acun
Prof. Dr. Yonca Anzerliğolu
Prof. Dr. Yasemin Doğaner
Prof. Dr. M. Derviş Kılınçkaya
Prof. Dr. Ayten Sezer Arığ
Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu
Prof. Dr. Mustafa Yılmaz
Doç. Dr. Saime Gökgöz
Doç. Dr. Seyfi Yıldırım
Dr. Nilgün Erdaş
Dr. Sadık Erdaş
Dr. Yunus Kobal
Dr. Süleyman Tüzün
Dr. Dilek Yüksel
Ok. Nedret Karayel
Ok. Ayşe Önder Aktaş

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	13
GİRİŞ	15
A- Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihini Niçin Öğrenmeliyim?	15
B- Çağın Modası Modernleşme	16
C- Konuya İlişkin Temel Kavramlar	18
I. BÖLÜM	
TÜRK İNKILÂBININ ARKA PLANI	25
A- Klasik Osmanlı Yapısı ve Bu Yapının Değişimi (15.-18. yüzyıllar)	25
Osmanlı Devlet Anlayışı ve Toplum Yapısı	25
Ekonomik Yapı	28
Toprak Sistemi	29
B- Değişimi Tetikleyen Avrupa (15.-18. yüzyıllar)	30
C- Osmanlı Modernleşme Çabaları	36
İlk Islahat Girişimleri: Gelenekçi Çözümler	36
Batı Modelinde Yenileşmenin Başlangıcı: Lale Devri ve	
Nizam-ı Cedid Yenilikleri	37
Merkezi Yenileşme: II. Mahmut Dönemi	38
Tanzimat Dönemi (1839-1876)	41
D- Meşrutî Monarşîye Geçiş	44
Yenileşmenin Öncüleri: Yeni Osmanlılar	46
Anayasa ile ilk Tecrübe: Kanun-i Esasî ve I. Meşrutîyet	47
II. Abdülhamid Dönemi Yenilikleri	48
Muhâlif ve Meşrutîyetçi Bir Cemiyet: İttihat ve Terakki Cemiyeti	48
II. Meşrutîyet Dönemi ve İttihat ve Terakki İktidarı	50
E- Değişen Şartlarda Değişen Fikirler: Tanzimat ve Meşrutîyet Dönemi	
Fikir Akımları	56
II. BÖLÜM	
İMPARATORLUĞUN DAĞILMASI: KAYBEDİLEN SAVAŞLAR,	
KAYBEDİLEN TOPRAKLAR VE GÖÇLER	61
A- Trablusgarp Savaşı (1911-1912)	62
B- Balkan Savaşları (1912-1913)	65
C- I. Dünya Savaşı (1914-1918)	71
Savaş Öncesi Avrupa'nın Durumu	71
Savaşın Sebepleri	72
Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi	77
Yedi Cepheye Birden Savaş	78
D- Osmanlı Devletini Parçalamaya Yönelik Gizli Anlaşmalar	86
E- Savaştan Çekilmeler ve Savaşa Son Veren Anlaşmalar	95
F- Savaşın Sonuçları	101

G- İmparatorluğun Sonu.....	102
Mondoros Mütarekesi'ne Tepkiler	103
Mütareke Dönemi İstanbul'u	105
H- İstanbul'daki Vatansever Parti ve Cemiyetler.....	106
I- Mütarekenin Uygulaması ve İlk İşgaller.....	107

III. BÖLÜM

YENİDEN MÜCADELE: MİLLİ MÜCADELE	109
A- İşgaller Karşısında Türk Milleti.....	109
Milli Cemiyetler	110
B- Milli Varlığa Zararlı Faaliyetler ve Cemiyetler	112
Azınlıkların Faaliyetleri ve Cemiyetleri	112
Diğer Zararlı Cemiyetler ve Partiler	116
C- İstanbul'dan Ankara'ya Uzanan Yolda Mustafa Kemal	120
Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı	120
Havza Tamimi (28 Mayıs 1919).....	122
Amasya Tamimi (22 Haziran 1919)	122
Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919).....	124
Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919)	127
Mahalli Kongreler	130
İstanbul Hükümetleri ve Heyet-i Temsiliye	131
Amasya Görüşmeleri (20-22 Ekim 1919).....	132
Komutanlar Toplantısı	133
Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya Gelişi.....	133
Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Açılması ve Misak-ı Milli	133
İstanbul'un İkinci Kez İşgali ve Meclis-i Mebusan'ın Dağılması.....	135
D- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı: Yeni Türk Devleti'nin Doğuşu	136
TBMM'nin Açılışı ve Faaliyetleri	136
TBMM'nin Özellikleri ve Yapısı	139
TBMM'ye Karşı Tepkiler: İç İsyanlar	140
E- Sevr'e Giden Yol	144
Birinci Londra Konferansı (12 Şubat–10 Nisan 1920)	145
San Remo Konferansı (19–26 Nisan 1920)	146
Sevr Antlaşması.....	146
F- Milli Mücadelenin Kaynakları.....	148
Anadolu'nun Nüfusu ve Ekonomik Durumu	149
Halktan Toplanan Yardımlar	150
Dış Yardımlar	153
Silah, Cephane ve Malzeme Kaynakları	155
Ulaşım İmkanları	156
G- Cephelerle Milli Mücadele	158
Doğu Cephesi	158
Güney Cephesi.....	163
Batı Cephesi: Diplomasi, Muharebe ve Yeni Devlete Doğru İlk Adımlar	173
Birinci İnönü Zaferi (6–11 Ocak 1921)	174
İlk Anayasa: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 20 Ocak 1921).....	175
İkinci Londra Konferansı (21 Şubat–12 Mart 1921).....	176
Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması (1 Mart 1921)	177
İstiklal Marşı'nın Kabulü (12 Mart 1921)	177
Moskova Antlaşması	177
23 Nisan Milli Bayram'ın Kabulü (23 Nisan 1921)	178
İkinci İnönü Zaferi.....	178
Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri (13–17–19 Temmuz 1921).....	179
Başkomutanlık Kanunu ve Tekâlif-i Milliye Emirleri	180
Birinci Maarif Kongresi (15–21 Temmuz 1921)	180
Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos 13 Eylül 1921).....	180

Büyük Taarruz (Başkomutanlık Meydan Muharebesi) ve Büyük Zafer	182
H- Milli Mücadele'nin Sonu: Mudanya Mütarekesi	184
I- Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları	186
J- Lozan Konferansı ve Lozan Barış Anlaşması (24 Temmuz 1923)	187

IV. BÖLÜM

ATATÜRK ÖNDERLİĞİNDE TÜRK İNKILÂBI	193
A- İnkılâbın İlk Yılı: 1923 Yılı Olayları	193
Mustafa Kemal'in Batı Anadolu Gezisi (14 Ocak–20 Şubat 1923)	193
Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat- 4 Mart 1923)	194
Milletvekili Seçimleri (1 Nisan 1923)	195
Halk Fırkasının Kurulması (8 Nisan 1923)	197
İkinci Meclisin Toplanması (2 Ağustos 1923)	197
Türk Ordusunun İstanbul'a Girişi (6 Ekim 1923)	198
Ankara'nın Başkent Oluşu (13 Ekim 1923)	199
B- Siyasi İnkılâplar ve Tepkileri	200
Cumhuriyetin İlanı (29 Ekim 1923)	200
Halifelik'in Kaldırılması (3 Mart 1924)	203
1924 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 20 Nisan 1924)	204
Çok Partili Hayata Geçiş Tecrübeleri ve Tepkiler	206
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	206
Şeyh Said İsyanı	207
İzmir Suikastı (17 Haziran 1926)	209
Serbest Cumhuriyet Fırkası	210
Menemen Olayı (23 Aralık 1930)	212
C- Hukuk Alanındaki İnkılâplar ve Çağdaş Hukuk Sisteminin Kurulması	212
Hukukun Anlamı Önemi ve Başlıca Hukuk Sistemleri	212
Osmanlı Hukuk Sistemi	214
Hukuk İnkılâbı ve Yeni Hukuk Sisteminin Kuruluşu	215
Türk Medeni Kanundaki Değişiklikler	216
Anayasal Gelişmeler	216
D- Eğitim Alanındaki İnkılâplar	220
Cumhuriyet Öncesi Eğitim Sistemi	220
Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları	220
Eğitimde Birlik: Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Uygulamaları	222
İlk ve Orta Öğretimdeki Gelişmeler	224
1933 Üniversite Reformu ve Yüksek Öğretimdeki Gelişmeler	227
Azınlık ve Yabancı Okulları	228
Bilim ve Teknoloji Alanındaki Gelişmeler	231
E- Kültürel Alandaki İnkılâplar	233
Alfabe İnkılâbı	233
Dil İnkılâbı ve Türk Dil Kurumu'nun Kuruluşu	235
Tarih Tezi ve Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşu	237
Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı	239
Cumhuriyet Dönemi Basını	241
Güzel Sanatlar Alanındaki Gelişmeler	243
F- Sosyal ve Ekonomik Alandaki İnkılâplar	246
Sosyal Alandaki İnkılâplar	246
Şapka İnkılâbı ve Kılık Kıyafet Düzenlemeleri	246
Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması	248
Uluslararası Takvim, Saat, Rakam ve Ölçü Birimlerinin Kabulü	250
Soyadı Kanununun Kabulü	251
Milli Bayramlar ve Genel Tatil Günlerinin Kabulü	252
Kadın Haklarındaki Gelişmeler	252
Ekonomi Alanındaki Gelişmeler	255
Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri	261

V. BÖLÜM

YENİ TÜRK DEVLETİNİN DIŞ İLİŞKİLERİ (1923–1938)	265
A- Atatürk'ün Dış Politikadaki Temel İlkeleri	266
B- Batılı Devletlerle İlişkiler ve Lozan'dan Arda Kalan Meselelerin Halli	269
Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Meselesi	269
Türk-Fransız İlişkileri ve Hatay'ın Anavatana Katılması	276
Türk-Yunan İlişkileri	278
Türk-İtalyan İlişkileri	283
C- Balkan Devletleriyle İlişkiler ve Balkan Antantı	284
D- Doğulu Devletlerle İlişkiler ve Sâdâbat Paktı	286
Türk-Sovyet İlişkileri	287
E- Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi	289
F- Montrö Boğazlar Sözleşmesi	290

VI. BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN EBEDİYETE İNTİKALİ VE MİRASI	293
A- Atatürk'ün Hastalığı ve Vefatı	293
Atatürk'ün Vefatının Türkiye'de ve Dış Dünyadaki Yankıları	295
B- Anıtkabir'in İnşası ve Atatürk'ün Naaşının Anıtkabir'e Nakli	297
C- Atatürk'ün Maddi Mirası	299
D- Atatürk'ün Manevi Mirası: Atatürk İlkeleri	301
Cumhuriyetçilik	302
Milliyetçilik	304
Halkçılık	308
Laiklik	309
Devletçilik	311
İnkılâpçılık	315
Bütünleyici İlkeler	316

VII. BÖLÜM

ATATÜRK SONRASI DÖNEMDE İÇ POLİTİKA OLAYLARI

(1938-Günümüze)	321
A- İnönü Dönemi (1938–1950)	321
B- Demokrat Parti Dönemi (1950–1960)	331
C- 1960 Hükümet Darbesi ve Sonrası	343
Milli Birlik Komitesi Dönemi (1960–1965)	344
Siyasi Hayatta Yeni Dönem (1965–1971)	348
D- 12 Mart Muhtırası (1971)	350
E- 12 Eylül Hükümet Darbesi ve Sonrası (1980–2007)	352
Sovyetler Birliği'nin Dağılması	354
Küreselleşme	356

VIII. BÖLÜM

ATATÜRK SONRASI DÖNEMDE DIŞ POLİTİKA OLAYLARI

(1938-Günümüze)	359
A- II. Dünya Savaşı (1939–1945)	359
Savaş Döneminin Uluslararası Parametreleri	359
Savaş Döneminde Türkiye'nin Dış Politikaları	362
B- Soğuk Savaş Dönemi (1945–1990)	367
Soğuk Savaş Döneminin Uluslararası Parametreleri	367
Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikasının Genel Çizgileri	371
Türkiye'nin Yalnızlıktan Kurtulma Çabaları	373
Balkan Paktı	375
Bağdat Paktı ve Ortadoğu'da Diğer Gelişmeler	375
Yumuşama Döneminde Dış Politika	377
Kıbrıs ve Ege Denizi Sorunları	379

Kıbrıs Sorunu.....	379
Ege Denizi Sorunları	383
Karasuları Sorunu	384
Kıta Sahanelığı Sorunu.....	385
Hava Sahası ve FIR Hattı Sorunu	386
C- Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1990–2009).....	386
Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Parametreleri.....	386
Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’nin Dış Politikaları	389
Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye.....	391
Kafkaslardaki Gelişmeler ve Türkiye.....	393
Orta Asya’daki Gelişmeler ve Türkiye	395
Ortadoğı’daki Gelişmeler ve Türkiye.....	397
D- Avrupa Birliğı’ne Üyelik Yolunda Türkiye.....	399
SONUÇ VE GELECEĞE BAKIŞ.....	405
KRONOLOJİ	407
KAYNAKÇA	413

ÖNSÖZ

Elinizdeki kitap, üniversitelerimizde okutulmakta olan *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* dersi için, yardımcı kitap olarak hazırlanmıştır. 1925’li yıllardan itibaren üniversitelerimizde çeşitli adlar altında okutulmakta olan ders üzerine, çok sayıda kitap yazılmıştır. Başlangıçta, *İhtilaller Tarihi* adıyla verilen dersin kapsamı, bugünkünden farklıdır; Cumhuriyet döneminde yapılan inkılâbı anlatmaya ve dünyadaki benzeri hareketlerle karşılaştırmaya yöneliktir. 1933’de İstanbul Üniversitesi bünyesinde Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nün kurulmasıyla, üniversite öğrencilerine düzenli şekilde ders vermeye başlanmış, dersin adı da *Türk İnkılâp Tarihi* olmuştur. Yeni nesillere yeni kurulan rejimi anlatmayı ve benimsetmeyi hedefleyen dersin kapsamı, Cumhuriyet’in ilk yıllarıyla sınırlıdır.

1934’de dönemin Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet Bayur’un İstanbul Üniversitesi’nde ve Başbakan İsmet İnönü’nün İstanbul Üniversitesi’nde ilk dersi vermeleri, dersten beklentilerin ne derece yüksek olduğunu göstermektedir. İlk yılda dersin kapsamı inkılâbın siyasi tarihi, hukuki boyutu, askeri cephesi ve kavramlara ilişkindir. Bu konuların her biri de, dönemin önde gelen siyasetçi ve devlet adamları tarafından verilmiştir. Konferanslar şeklinde kalabalık öğrenci kitlesine verilen dersler, radyo ve gazetelerde de yayınlanmıştır.

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde, 1942 yılında, ikinci bir Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü kurulmuş, dersin adı da *İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi*’ne dönüştürülmüştür. 1960 hükümet darbesinin ardından, ders gözden geçirilerek adı, *Türk İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi*’ne dönüştürülmüş, müfredatı da değiştirilmiştir. 1968’de dersin adı tekrar değiştirilerek, *Türk Devrim Tarihi* olmuştur. Bu esnada dersin müfredatı da, gençlere daha faydalı olabilmesi için tekrar gözden geçirilmiştir. 12 Eylül 1980 hükümet darbesinden sonra, dersin adındaki “devrim” kelimesi kaldırılarak, yerine “İnkılâp” konulmuş, adı da, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* olarak belirlenmiştir. Bu dönemde kurulan özel bir komisyon, dersin müfredatını da yeniden düzenlemiştir. Görüldüğü üzere, dersin ilk vermeye başladığı 1925’li yıllardan, 1980’li yıllara kadar dersin adında ve kapsamında değişimler yapılmıştır. Bu değişikliklerin sebebi bütünüyle, derse yüklenen misyonla alakalıdır. Yeni kurulan bir rejimin, varlığını devam ettirmesi ve kökleşmesi için, kendisini yeni nesillere benimsetmeye çalışılmasıyla alakalıdır. Bu tabii, hatta hızlı değişim yaşamış toplumlar için gerekli bir durumdur.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin verilmeye başlanmasının üzerinden seksen yılı aşkın bir zaman geçmiş bulunuyor. Bu süre zarfında, dersin kapsadığı dönem geriye ve ileriye dönük olarak genişlemiş, konuları da çeşitlenmiştir. Başlangıçtaki gibi, yalnızca inkılâbın yapıldığı döneme odaklaşmak yerine, modernleşmenin başladığı 18. yüzyıl sonlarından günümüze kadar uzanarak, inkılâbın öncesi ve sonra-

sını kapsar hale gelmiştir. Bu durum, dersin ilk verilmeye başlandığı dönemlerdeki rejimi yerleştirme endişesinin ortadan kalktığının, Cumhuriyetin ilk dönemlerinin bağlamına oturtularak, bilimsel yaklaşımla ve soğukkanlılıkla ele alındığının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Dersin, yakın dönemi kapsar hale gelmesi, modernleşme tarihimiz bağlamında ele alınması, başlangıçtan beri yüklendiği misyonun zayıflaması değil, tam aksine güçlenmesi olarak yorumlanmalıdır. Çünkü, gençlerin günümüzde her şeyden çok, hem kendi tarihlerini iyi bilmelerine, sorunlarını iyi tahlil etmelerine, hem de dünyayı iyi tanımalarına, her dönemdekinden daha fazla ihtiyaçları vardır.

Elinizdeki kitap, bu maksatla hazırlanmıştır. Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde görevli, çoğunluğu uzun süredir bu dersi vermekte olan 15 öğretim üye ve elemanının, bir yıla yaklaşan müşterek çalışmalarının ürünüdür. Bu ekibin büyük bir kısmı, kitabın daha önceki dört baskısının hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. Her seferinde farklı editörler tarafından hazırlanan ve iyileştirilen kitabın, bu seferki baskısında daha da geliştirilmesine özen gösterilmiştir. Bu baskıda, önceki eksikliklerin giderilmesine dikkat edilmiş, konu yeni bir perspektifle ele alınarak, teorik bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmış, yeni bölümler ve kısımlar ilave edilmiştir. Adı da, *Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi* olarak değiştirilmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere, Atatürk önderliğinde Türk milletinin geçirdiği İnkılâbın tarihi, kitabın konusunu teşkil etmektedir. Diğer bir ifadeyle, devletten ziyade, milletin tarihi yazılmaya çalışılmıştır. Kitap, Türk milletini ve onun önderi Atatürk'ü ön planda tutacak biçimde yapılandırılmış, bölümler de bu yapılandırmaya uygun biçimde kaleme alınmıştır. Metinler harita, fotoğraf, kartpostal vb. görsel malzeme ile zenginleştirilmeye çalışılmış, bu suretle dönemin atmosferini okuyucunun gözünde canlandırmaya gayret edilmiştir. Bütün bunlar yapılırken, kitabın hacminin de belli bir sınırdan tutulmasına, okunabilir ölçülerde olmasına özen gösterilmiştir. 15 ayrı yazar tarafından yazılan kitabın bölümleri ve kısımları arasında oluşan dil ve üslup farkını gidermek ve aradaki bağlantıları sağlamak maksadıyla, editörün müdahaleleri kaçınılmaz olmuştur. Ancak, bu müdahaleler, şekil bütünlüğünü sağlayacak mahiyette olup, muhtevaya dokunulmamıştır. Dolayısıyla, yazılarda belirtilen görüşler yazarların kendilerine aittir.

Hacettepe Üniversitesi'nin bir mensubu olarak, üniversitemizin *Daha İyiye En İleriye* sloganı gereği, bu baskıda ulaştığımız noktanın, gelecek baskılarda daha ileriye götürülmesini temenni ediyor; kitaba katkıda bulunan ve benimle ilk editörlük heyecanımı paylaşan meslektaşlarıma samimi teşekkürlerimi sunuyorum. Tarihin ileri doğru akan bir süreç olduğu; bu süreçte değişim ve sürekliliğin birlikte cereyan ettiği; tersine bir sürece girildiğinde tarih dışı kalmanın kaçınılmaz olduğu anlaşıldığında, kitabın nihai hedefi gerçekleşmiş olacaktır.

Prof. Dr. Fatma Acun
Çayyolu-Ankara, 2016

GİRİŞ

A- Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihini Niçin Öğrenmeliyim?*

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi'ni yeni nesillere öğretmenin temel amacı onları, Türk Devleti'nin kurulması ve Türk İnkılâplarının gerçekleştirilmesi için tarih boyunca çekilen sıkıntılardan haberdar etmek; modernleşme çabaları sonucunda ortaya çıkan kültürel ve toplumsal altüst oluşlar ve bunun sonuçları hakkında doğru bilgi sahibi yapmak ve yaşamları boyunca önlerine çıkacak olan bireysel ve toplumsal sorunlar karşısında, temelinde akıl ve bilim bulunan Atatürkçü düşünce sistemini rehber olarak algılamalarını ve kullanmalarını sağlamaktır.

Bu nedenle olmalı ki, Türk milletinin kurtarıcısı ve yeni Türk devletinin kurucusu Atatürk, bağımsızlığı ve Cumhuriyeti canlı, atılğan ve kazandıkları kültürel birikimleriyle bilinçli olan gençliğe emanet etmiş, onların sosyal ve teknik bilgilerine, Türk inkılâbının niteliğini de, eğitim yoluyla katmak istemiştir. Kaldı ki, her yeni rejim tutunabilmek ve sürekli olabilmek için, bir takım yeni temeller kurmak, yeni kurumlar meydana getirmek, yeni öğelere dayanmak zorundadır. Bu temeller, kurumlar ve öğeler, ancak yeni yetişen gençler tarafından benimsendiği nispette kuvvetli olacak ve yaşama gücüne kavuşacaktır. Nitekim, Atatürk'ün *İnkılâbın hedefini kavramış olanlar, daima onu muhafazaya muktedir olacaklardır* sözü, inkılâbı inşa eden mimarın bu amaç doğrultusunda hareket ettiğini göstermekte, İnkılâbı korumanın ön şartının da, inkılâbın hedeflerini kavramış bireyler yetiştirmek olduğunu vurgulamaktadır. Türk İnkılâbı'nın başarısı, benzeri diğer devrimlerde olduğu gibi, bir sınıfa, zümreye dayanmasından değil, uyguladığı eğitim politikasından kaynaklanmaktadır. Bu suretle, 1934'ten beri sistematik bir şekilde bütün Üniversitelerde bu dersin okutulmasındaki amaç, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu amaç, şüphesiz Türk İnkılâbı'nın ruhunu ve amacını kavrayacak kabullenecek ve geliştirecek nesiller yetiştirmektir.

Cumhuriyetin kuruluşu ve ardından yapılan inkılâplarla Türk toplumu, medeniyet değiştirmek gibi büyük bir tecrübeyi yaşamıştır. Bu tecrübe, Tanzimat'tan beri devam eden modernleşme çabalarının en yoğun biçimde yaşandığı, önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş noktası diyebileceğimiz bu dönüm noktasında, değişim esas olmakla birlikte, sürekliliğin de alttan alta devam ettiği gözlemlenmektedir. Aslında, tarih de böyle yaşanmakta, değişimi ve sürekliliği oluşturan unsurlar bir arada ve birbirleriyle zincirleme bağlı ve etkileşimli biçimde devam etmektedir. İşte bu birliktelik, son iki yüzyıldır modernleşmeye maruz

* Bu kısım, Prof. Dr. M. Derviş Kılınçkaya tarafından yazılmıştır.

kalan Türk toplumunda, “geleneksel” ve “modern” kavramlarıyla ifade edilen ikilemin oluşmasına, geleneksel toplumun modern topluma dönüşmesinden kaynaklanan sorunların doğmasına sebep olmaktadır. Uzun bir sürede ve yoğun bir biçimde değişimi yaşamakta olan Türk toplumunun, bu değişimden kaynaklanan sorunlarının olması ve bir dizi çalkantılara maruz kalması, tabii karşılanması gereken bir durumdur. Konuya, geleneksellik ve modernlik arasındaki rekabetin dar çerçevesinden bakıldığında, toplumun hemen her alanda kısır bir çatışmaya girildiği görülmektedir. Halbuki, modernlik sürekli ve kendi içerisinde değişimi gerektiren bir kavramdır ve günümüzün modern toplumları da, sürekli bir değişim içerisinde. Diğer bir ifadeyle, bugün “modern” olan, bir süre sonra “eski/geleneksel” hale dönüşebilmektedir. Bu noktada, modernleşmenin asıl mahiyetinin ve modern toplumun nasıl olması gerektiğinin çok iyi anlaşılması gerekmektedir. Konuyu aydınlatmak amacıyla, aşağıda ayrıntılı biçimde modernleşme üzerinde durulacak ve elinizdeki kitabın teorik çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

B- Çağın Modası Modernleşme

Modernleşme, bugünkü dünyanın temellerini oluşturan belli başlı değişimlerin ortaya çıktığı bölgeye atfen “Batılılaşma” olarak adlandırılan süreci ifade etmektedir. Bu sürecin Batı Avrupa’ya özgü olmadığına ilişkin yorumların pek çok dayanağı vardır, ama bunlar, söz konusu dalganın gücü ve etkisi bakımından sadece katımuhafazakâr savunular olmaktan öteye gitmemektedir. Ortaçağ olarak adlandırılan tarihî sürecin sona ermesine yol açan bütün gelişmeler, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın ilk yarısı boyunca ortaya çıkan “*bilgi patlamasının*” yol açtığı değişim/dönüşümle bağlantılıdır. Bireyi ve bireysel özgürlükleri öne çıkaran ve bunu sınırlayan gelenek ve kurumlara karşı geliştirilen fikirler; Kilisenin bilgi üzerindeki tekelinin kırılması; Gelişen kapitalizmin sanayi ve ticaretin kapasitesini genişletmek için ortaya koyduğu yeni organizasyonlar; Devletlerin yeni ekonomik düzenin yarattığı yüksek vergi gelirleriyle zenginleşmesi ve bunu sürdürebilmek için “ötekileri” denetim altına almasını sağlayacak yeni yapılanmalara gitmesi, bu dönüşümün ana noktalarını oluşturmaktadır.

Bu sürecin başladığı 15. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıl sonlarına kadar Batı Avrupa ülkeleri, gemicilikte ortaya çıkan gelişmelerin sağladığı imkânlarla yeni keşfedilen topraklarda kurdukları kolonilerden büyük gelirler elde etmişler, buralara kendi medeniyetlerini taşımışlardır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise, dünya coğrafyası ve ekonomisine hakim ve dünya siyasetinin belirleyicisi konuma yükselmişlerdir. Batı Avrupa’nın bu hakim ve belirleyici konumu, 20. yüzyılın başlarında dünya coğrafyasının % 87’sini doğrudan kendi denetimleri altına almalarıyla sonuçlanmıştır. Bu “Büyük Güçler” anılan coğrafyadaki bütün toplulukları, dünyaya sadece “Batı Avrupa toplumlarının değerleri açısından” bakan, “geri toplumlar” olarak adlandırılmıştır. Batının doğrudan veya dolaylı olarak sömürgeleştirdiği, denetim altına aldığı bu toplumların yöneticileri ve aydınları ise, gerilikten kurtulmanın yolunu, bir şekilde “Batılılaşmak” olarak görmüşlerdir. Batı dışı her toplum, bu çerçevede Batılılaşırken kendine özgü bir yöntem uygulamaya çalışmıştır. Ama gene de, ortak birtakım özelliklerden söz etmek mümkün görünmektedir.

Cyrril E. Black (*Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Çev. Fatih Gümüş, Ankara-1989)’ in kurguladığı modelde kullandığı sınıflandırma çerçevesinde soruna bakıldı-

ğında bütün alt problemleri bir kenara bırakarak denilebilir ki; sürecin başlaması için öncelikle, değişimin ihtiyaç olarak ortaya çıkması gerekmektedir. Nitekim, Batı dışı toplumlar, 18. yüzyıldan itibaren Batının zorlamasıyla, aşağı-yukarı üç şekilde yüz yüze gelmişlerdir: Birinci olarak, esaslı bir siyasî ve askerî altyapısı olmayan ülkeler, Asya'nın büyük bölümünde ve Afrika'nın tamamında olduğu gibi, toprakları işgal edilerek doğrudan sömürge haline getirilmek suretiyle değişime zorlanmışlardır. Bu durumda, sömürgeci güç, kendi “medeniyetini” doğrudan doğruya benimsetme yoluna gitmiştir. İkinci olarak, Batılılarla rekabeti aynı şartları elde ederek sürdürmeye çaba harcayan ülkelerde görüldüğü gibi, gönüllü bir tercih şeklinde gelişmiştir. Bu durumda “çağdaşlık”, toplumsal zorlamaların bir sonucu olarak değil, bir yönetici seçkinler sınıfının “ideolojisi” olarak ortaya çıkmaktadır. Üçüncü olarak, Çin’de ve Japonya’da olduğu gibi, merkezi yönetimlerin “güç kullanılarak ikna edilmesi” yoluyla gerçekleşmiştir. Türk toplumu ise, bu sınıflandırmada ikinci kategoride yerini almaktadır. Nitekim, 18. yüzyıl boyunca sürdürülen çabaların tamamı “iradî” yani istemli bir değişim çabası niteliğindedir. Osmanlı toplumunun “yöneticileri”, tabiatları gereği, bu değişimi, kendi doğal görevleri olarak algılamışlardır. Modernleşme olgusu, sonuç itibarıyla Batı Avrupa’daki radikal dönüşümlerin yayılma sürecidir. İngiltere ve Fransa dışında kalan ülkeler, bu sürece hep sonradan katılmış ülkelerdir. Bu noktada, dönüşüm sürecinin birtakım temel özelliklerinden söz etmek ve modernleşme sürecine sonradan katılan ülkeler arasında bazı ortak özellikler bulmak mümkündür. Black’a göre, modernleşme sürecine sonradan katılan toplumlar için ortak bir model oluşturmak mümkündür. Bu süreç, başlıca şu aşamalardan oluşmaktadır:

1-Çağdaşlığın zorlaması: Bir toplumun kendi geleneksel bilgisi çerçevesinde, çağdaş düşünce ve kurumlarla ilk karşılaşması ve bu esnada çağdaşlığı savunanların ortaya çıkması.

2-Çağdaşlaştırıcı Önderliğin Sağlamlaştırılması: İktidarın geleneksel önderlerden, çağdaşlaştırıcı önderlere geçmesi.

3-Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm: Ekonomik büyüme ve toplumsal değişimin gerçekleşmesi sonucunda, toplumun kırsal ve tarımsal ağırlıklı yaşama biçiminden, kentsel ve endüstriyel ağırlıklı yaşama biçimine geçmesi.

4-Toplumun Bütünleşmesi: Bu aşamada, ekonomik ve toplumsal dönüşümün bütün yönleriyle, toplumun yapısını esaslı biçimde yeniden şekillendirmesi.

Bu model çerçevesinde Türk toplumunun çağdaşlaşma sürecini 18. yüzyıl sonlarından başlatmak mümkündür. Bu tarihten önce, sistemdeki yetersizlikler hep geleneksel Osmanlı devlet modeli esas alınarak çözülmeye çalışılmış, fakat istenilen sonuç alınamamıştır. Ancak, 18. yüzyılın sonlarından itibaren, Batılı kurumlarla yüz yüze gelinmiş ve Osmanlı sultanları, III. Selim’den itibaren, Batı’yı model almaya başlamıştır. Batılılaşmanın öncüleri, savunucuları kervanına daha sonra, Osmanlı devlet adamları aydınları katılmış, giderek artan Batılılaşma çabaları, 19. yüzyıl sonlarına doğru daha teşkilatlı ve bilinçli bir hareketi halini almıştır.

Çağdaşlaşmanın ikinci aşaması, değişimin gerekliliğine inanmış bir yönetici seçkinler sınıfının oluşmasıdır. Bu, bütün örneklerde benzer şekilde gelişmiştir. Türkiye ve Rusya’da, Batı tarzında eğitim veren kurumlardan yetişen yeni “yönetici seçkinler” çoğunlukla Batıda eğitim alarak yahut görevlendirilerek, buradaki kurumlara ilişkin

bir fikre sahip olmuşlar, edindikleri birikimi ülkelerine aktarmışlardır. Tanzimat döneminde Batıya öğrenci göndermeyle başlayan bu süreçte “Batı kültürü” almış “yönetici seçkinler” yetiştirilmiş, bu seçkinler Batıda edindikleri bilgi ve tecrübeyi ülkelerine aktarmışlardır. Türkiye örneğindeki ikinci aşama, bu yönetici seçkinlerin iktidara gelmeleri ve iktidARLARINI sağlamlaştırma sürecidir. 1860’larda Yeni Osmanlılar hareketi ile başlayan bu süreç 1923’de, Atatürk önderliğinde çağdaşlaştırıcı önderler grubunun iktidara gelmesiyle noktalanmıştır.

Çağdaşlaşma sürecinin üçüncü aşamasını oluşturan, ekonomik ve toplumsal dönüşüm süreci, çağdaşlaşmanın en yıkıcı ve sarsıcı dönemidir. Çünkü bu süreçte, “eski” yıkılarak yok olmakta ve “yeni” ortaya çıkmaktadır. Değişimin yıkıcılığı, zamana yayılan bir gelişim olmaktan ziyade, köklü-köktenci bir değişim niteliği taşımasından ileri gelmektedir. Bu aşamada, geleneksel tarım toplumu ve onun değerleri, yerini sanayi toplumuna ve değerlerine terk etmekte, köylülüğün yerini şehirlilik almakta, aile içinde ve toplumda kadın-erkek rolleri değişmektedir. En ciddi toplumsal patlamalar bu süreçte ortaya çıkmaktadır. Geleneksel toplumun oturmuş siyasal-toplumsal kimlikleri, kişisel ve toplumsal denetim mekanizmaları hızla yok olmaya başlamakta, bunun yerine yenisinin geçmesi ise zaman almaktadır. Cumhuriyet kurulduğunda büyük ölçüde köylerden ibaret olan toplumun günümüzde yüzde yetmişlere varan oranda şehirleşmiş durumda olması, bu sürecin hala da devam ettiği ve toplumumuzun modernleşme sürecindeki üçüncü aşamayı yaşamakta olduğu şeklinde yorumlanabilir. Öyle ki, model alınan toplumlarda, şehirleşme oranı yüzde doksanlara varmaktadır. Şehirler de hakiki şehir kültürünü kazanmıştır. Türkiye’de ise henüz bu orana ve şehir kültürüne ulaşılmamıştır. Bu süreç içerisinde ortaya çıkan topluma, bütünüyle şehirleşmiş toplum denilmesi, henüz mümkün gözükmemektedir.

Nihayet dördüncü ve sonuncu aşama, toplumun bütünleşmesi aşamasıdır. Bu dönemde, artık toplum yaralarını sarmakta ve birey kendini bütüne ait hissederek ortak çıkarların varlığını benimsemektedir. Bir başka ifadeyle, bir önceki aşamada yaşanan dağılmanın yerini bütünleşme almaktadır.

Kitabın takip eden bölümlerinde, yukarıda açıklanmaya çalışılan teorik model çerçevesinde, Türkiye’nin 19. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyıla bu gelenekle giren çağdaşlaşma/Batılılaşma sürecinin detayları anlatılmaktadır. Çağdaşlaşan Türkiye’nin ödediği bedeller ve Mustafa Kemal Atatürk’ün “*Çağdaş Medeniyet ufkundan bir güneş gibi doğan Türk*” ülküsünün gerçekleşmesi için seçtiği yöntemlere ve bunların kaynaklarına inilerek Türk toplumunun çağdaşlaşma serüveni incelenmektedir. Elinizdeki kitap, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nden ziyade, her ikisinin ortak zemini olan Türk milletin tarihini yazmak gayesiyle hazırlanmıştır. Öyle okunması beklenmektedir. Esas olan Türk milleti ve onun lideri Atatürk’tür.

C- Konuya İlişkin Temel Kavramlar*

Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesini tanımlama ve açıklama ihtiyacı duyan araştırmacıların çoğu ihtilâl, inkılâp ve devrim kavramlarından sadece birini tercih etmekle yetinmekte, bu kavramlar arasındaki ilişkiyi ise göz ardı etmektedir. Aşağıda, konu ile ilgili kavramlara değinilecek, genel manaları açıklandıktan sonra, farklı algılama biçimleri, diğer kavramlarla örtüşen ve farklılaşan yönleri üzerinde durulacaktır.

* Bu kısım, Dr. Sadık Erdaş tarafından yazılmıştır.

İhtilal

İhtilal kelimesinin üzerinde kesin olarak uzlaşılan bir tanımı yoktur. Ancak, bazı noktalarda ortak bir görüşe varıldığı görülmektedir. Bu ortak noktalar, hükümet darbesi ve isyan gibi hareketlerle ihtilalin birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Arapça “hall” kelimesinden türeyen ihtilal, kavram olarak “bir devletin siyasi teşkilatını kanuni şekillere hiç riayet etmeksizin değiştirmek üzere cebir ve kuvvet ile yapılan halk hareketidir”.¹ Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe Sözlüklerde de ihtilal, “düzeni değiştirmek üzere zor kullanılarak yapılan geniş halk hareketi” ve “bir devletin ekonomik, sosyal ve politik yapısında birdenbire ortaya çıkan düzen değişikliği” olarak tanımlanmaktadır.²

Mahmut Esat Bozkurt, İnkılâp Tarihi derslerinde, bu dersi veren diğer zevattan farklı olarak kitabına *Atatürk İhtilali* adını vermiş ve ihtilali, mevcut bir politik, sosyal ve ekonomik düzenin yerine, politik, sosyal ve özellikle ekonomik yeni ve ileri bir düzeni zorla ve çoğu zaman silah gücüyle başaran hareket olarak tanımlamıştır.³ Ona göre ihtilal, bir şeyin esasından geçişerek yerine yenisinin konulması, inkılâp ise, bir şeyin aslını muhafaza ederek başka bir kalıba girmesi, başka bir hale geçmesidir.⁴

Yukarıdaki tanımlamalarda da ortaya çıktığı gibi, ihtilal hareketinde anılık ve şiddet -zor kullanılması- ihtilalin anlaşmazlığa düşülmeyen iki unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İhtilal kavramında ve tarifinde uzlaşılan bir diğer unsur, değişikliğin niteliği ile ilgilidir. İhtilalde, ekonomik, sosyal ve politik yapının değişmesi kastı vardır ve ihtilali karakterize eden ve ihtilal ile inkılâp arasında birbirine geçişe neden olan en önemli unsur bu değişmedir. Kanaatimizce, siyasi, sosyal ve ekonomik düzenin değişimini hedefleyen bir hareketin, mevcut düzenin zor kullanılarak yıkılması aşaması ihtilaldir. Mevcut düzen yıkıldığında ihtilal aşaması tamamlanır. Ardından inkılâp evresi başlar. Böylece başarılı olmuş bir ihtilal, inkılâbın ilk aşamasını oluşturur.⁵

İnkılâp

Arapça “kalb” kökünden türeyen inkılâp sözcüğü değişme, bir halden başka bir hale dönüşme anlamına gelir.⁶ Osmanlı Türkçesinde “kalb” kökünden türetilen ve bir halden başka bir hale geçme anlamında kullanılan kelimeler bulunmaktadır.⁷

Türk Hukuk Lügatine göre inkılâp, milletin sahip olduğu siyasi, sosyal, askeri, kültürel alanlardaki kurumlarının devlet eliyle, makul ve ölçülü metotlarla köklü bir surette değiştirilerek yenileştirilmesi, “yerleşik toplumsal düzeni köklü, hızlı ve geniş kapsamlı olarak niteliksel değiştirme ve yeniden biçimlendirme eylemi” olarak tanımlanmaktadır.⁸ Yine *Türk Hukuk Lügati*’ne göre, “inkılâp, eski bozuk düzenin, köhnemiş düzenin yıkılmasından sonra yapılan yenileştirme hareketidir”. Bu anlamda inkılâp, ne hazırlık safhasını ne de aksiyon safhasını içermemektedir. İnkılâp, basit bir olay değildir. Bir ülkenin sosyal bünyesinin kökten ve genel olarak değişikliğini ifade

¹ Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügati*, Ankara, 1949.

² Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 2. ve 6. Baskılar, Ankara, 1955 ve 1981.

³ Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, 2. Baskı, İstanbul, 1967, s. 82.

⁴ A.g.e., s. 220 / Ek 1.

⁵ Benzer kabuller için bkz. Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara, 1990, s. 8 ve *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/1*, *Türk İnkılâbının Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı*, YÖK: Ankara, 1997, s. 7.

⁶ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1982.

⁷ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II. Cilt, İstanbul, 1983.

⁸ Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügati*, Ankara, 1944.

eder. İnkılâp deyimini, belirli alanlarda sosyal yönden, önemli değişiklikleri de ifade etmek üzere de kullanılır.

Nitekim inkılâp tarihi derslerini ilk verenlerden Yusuf Kemal Tengirşenk, inkılâbı “bünyenin değişmesi, kökten ve az zamanda değişmesi olarak kabul etmektedir”.⁹ İnkılâp, evrim veya tekâmül (evolution) ve ıslahattan (reform) farklıdır. Evrim veya tekâmül, genel anlamda, tedrici yani alıştırarak ve zamana yayarak değişmeyi, gelişmeyi ifade eder. “Yavaş yavaş açılma ve şekil alma” anlamına gelir. Reform veya eski deyimle ıslahat, toplum hayatında belirli alanlarda yapılan düzeltmelerdir. Reformlar, o ülkenin hukuk düzenine uygun olarak yapılır, tedricidir, zorlayıcı değildir.

İhtilalin bir sonraki aşaması olan inkılâbı, Atatürk de sıkça kullanmış ve “İnkılâp kelimenin ilk bakışta ima ettiği ihtilal manasından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir. Bu günkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en mütekâmil tarz olmuştur.” açıklamasıyla, inkılâbın ihtilalle yakınlığına ve ondan farkına işaret etmiştir.¹⁰

Atatürk inkılâbı şöyle tanımlar;

1- *Mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir.*

2- *Türk milletini son asırlarda geri bırakmış müesseseleri yıkarak yerlerine milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktadır.*¹¹

Görüldüğü gibi, Atatürk birinci tanımında ihtilale, ikinci tanımında inkılâbın niteliksel değişimine işaret etmekte ve inkılâbın medenî niteliğine ve ileriye dönük değişimine değinmektedir. Bu tanımla Atatürk, inkılâbın basit bir yönetim değişikliği olmadığını, temel kurumlarda da değişmeyi ifade ettiğini vurgulamakta ve Türk inkılâbının çağdaşlaşmaya yönelik bir karakterde olduğunu belirtmektedir.

Atatürk’ün ihtilal ve inkılâp ayırımına işaret ettiği bir konuşması da, yukarıda kısmen değindiğimiz, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi*’nin açılışında yaptığı konuşmadır. Bu konuşmayla Atatürk, kendi eseri olan inkılâbın niteliklerini şöyle vurgulamaktadır: “*Türk İnkılâbı Nedir? Bu inkılâp kelimenin ilk anda ima ettiği ihtilal manasından başka, ondan daha geniş bir tahavvülü (değişme) ifade etmektedir. Milletten mevcudiyetini idame etmek için fertler arasında düşündüğü müşterek rabıta, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet dini ve mezhebi irtibat yerine Türk milliyeti rabıtasıyla efradını toplamıştır. Altı sene zarfında büyük milletimiz hayat cereyanında vücuda getirdiği bu tahavvüller herhangi bir ihtilalden çok fazla yüksek olan muazzam inkılâplardandır.*”¹²

Netice itibarıyla inkılâp basit bir olay değildir. Yeni bir hukuki düzenlemenin aynı zamanda hareket noktasıdır ve idare edenlerin hukuk anlayışına karşı da müeyyidedir. Toplum mevcut olduğu andan itibaren, inkılâp da mevcut olmuştur. İnkılâp fiili, inkılâp fikrinden öncedir. İlkel toplumlarda bu tür hareketler, ya topluluğun ihtiyaçlarının tatmin olmamış olmasından veya siyasi grupların ihtiraslarından doğan şursuz hareketleridir. Ancak, XVIII. yüzyıldan itibaren toplumda gelişmeler, topluma yeni bir yön vermenin zorunluluğunu ortaya koymuştur. Amerikan ve Fransız inkılâpları yeni bir fikrin, yeni bir dünya anlayışının zaferidir. Toplumu geliştirmek için yapılan reformlar, aynı zamanda, toplumu düzenleyen kuralları da değiştirmek gücüne sahip olmuştur. Mevcut siyasi ve toplumsal düzeninin değişmeye sert bir

⁹ Tengirşenk, *Türk İnkılâbı Dersleri*, İstanbul, 1935, s. 4.

¹⁰ Enver Ziya Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, İstanbul, 1981, s. 44.

¹¹ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, 1968, s. 259.

¹² *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Ankara, 1989, s. 249.

şekilde engel oluşu, iktidarların siyasi ve sosyal gelişme önünde direnmeleri, inkılâbın halk hareketi olarak gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır. İnkılâp kaçınılmaz bir gelişmenin, biraz sert ve fakat çabuklaştırılmış şeklidir. İnkılâp, topluluğun hastalığına bir çaredir. İnkılâp, iktidarı yenileştirme ve kuvvetlendirme gibi tarihi bir fonksiyonu da yerine getirir.

İnkılâp, yukarıda da değinildiği gibi, halk hareketi olarak mevcut düzeni zor kullanarak yıkmayı ve yıkılan düzen yerine yeni bir düzen kurmayı ifade eder. Bu tarife göre inkılâp olayının unsurları şunlardır:

İnkılâp bir halk hareketidir. Modern inkılâp teorisi, inkılâbın sanıldığıının aksine ani bir olay, birden patlak veren bir hareket olmayıp derinliği olan bir gelişme, oldukça uzun bir sürecin sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, bir inkılâpta, hazırlık, oluşma, gerçekleşme, patlama ile başlayan bir uygulama devresi mevcuttur. İnkılâbın en başta gelen özelliği de, topluma mal edilmesi, toplumca yapılan bir hareket olmasıdır. Bir kişiye, bir zümreye, bir sınıfa dayanılarak yapılan inkılâp, toplumca benimsenmedikçe gerçek anlamda bir inkılâp niteliği ve karakteri taşımaz.

İnkılâp mevcut düzeni yıkma olayıdır (ihtilal): Mevcut düzenin yıkılması, mevcut hukuk düzenine karşı gelmeyi, kanuna aykırı olarak harekete geçmeyi gerekli kılar. Dayanağını direnme hakkında bulan bu toplum hareketi, eskimiş, yıpranmış ve iktidarda bulunanların zorla devamla çalıştıkları eski düzenin yıkılmasını öngörmektedir.

İnkılâp, yıkılan düzen yerine yeni bir düzen kurmayı amaç edinir: Yıkılan düzen yerine yeni bir düzen kurmayı amaç edinmekle inkılâbın yeni bir hukuki düzen olduğu, gelecek hukuk düzeninin geçerliliğinin temelini teşkil ettiği anlaşılır. İnkılâp, eski hukuk düzeninin enkazı üzerinde yeni hukuk düzeninin kuruluşudur.

İnkılâp üç evrede gerçekleşir. İlk evreyi teşkil eden fikri cephe, cemiyette değişiklik fikrinin tohumlarının atıldığı ve geliştirildiği devredir. Düşünürlerin, yazarların ve filozofların hazırladıkları ve söz, yazı, davranış ve eylemleriyle toplumsal yaşama yön verdiği devredir. İnkılâplar önce, akla dayanan yeni bir sosyal düzen arayan fikirler olarak doğar. İnkılâp fikirleri halk yığınlarınca benimsenirse güç ve kuvvet kazanır. İkinci evre, hazırlık evresinin tamamlanmasından sonra gelir ve aksiyon safhasıdır. Dar anlamıyla ihtilali ifade eder. İhtilal başarı gösterirse meşruluk kazanır. Üçüncü evreyi bozulan ve yıkılan düzenin yerine yenisini kurma fiili teşkil eder. Yeniden kurma ile inkılâp başarılmış olur. İhtilal kelimesi, canlı ve enerjik bir hareketin ifadesi olmakla beraber, inkılâbın ancak bir safhasını, daha doğrusu tamamlanmamış durumunu ifade eder. İnkılâp siyasi ve hukuki hüviyeti olan bir topluluk içerisinde eskilerin yerini yeni bir idarenin, yeni bir düzenin ve yeni müesseselerin almasıdır. İnkılâp ile topluma yeni ve ileri bir fikre dayanan, yeni bir düzen ve değer getirilmiş olur.

Devrim

Türkçe bir kelime olan ve devirmek fiilinden gelen devrimin, Avrupa dillerindeki Revolution, Revolucion, Rivoluzione kelimeleri karşılığında kullanılmıştır. Orijinal anlamında gök cisimlerinin dönüş hareketlerini ifade eden bir astronomi terimi olan revolution, 17. yüzyıldan itibaren sosyal ve politik alt-üst oluşlara işaret etmekte kullanılır oldu.

Fransızca révolution, İngilizce revolution kelimelerine karşılık olarak kullanılan ihtilal ve inkılâp kavramlarına, dil inkılâbının başlangıç yıllarında devrim kavramının türetilmesiyle yeni bir kavram daha eklenmiş, bu tarihten sonra, bu kavramlardan birinin veya diğerinin kullanımı tercih konusu olmuştur. Geniş anlamda doğasal, bi-

linşel ve toplumsal her türlü nitelik değişmesini dile getiren devrim sözcüğü, Batı dillerindeki karşılıkları gibi, Osmanlı Türkçesinin hem dönüşme anlamındaki inkılâp hem de zorla değişme anlamındaki ihtilal sözcüklerini karşılamaktadır.

Devrimde yalnız yıkıcılık değil (ihtilal), aynı zamanda yapıcılık da (inkılâp) esas şartlardan birini teşkil etmektedir. Bu nedenle fikri cevheri sönmüş olduğu için yıkılması istenilen mevcut nizam ve değerlerin enkazını da bir malzeme halinde ve gerektiği nispette kullanarak, yeni bir nizam ve değer yaratmak bahis konusudur. Devrim ile doğan yeni durumun, eski duruma göre ileri bir mahiyet taşıması zorunludur.¹³ Devrim sürecinde yalnız yönetici zümre iktidarı kaybetmekle kalmaz, toplum tabakaları bütünlüklerini kaybeder ve toplum yeni bir bütünlüşme kazanır. O, aynı zamanda kültürün esaslı değerlerinin kökten değişmesini gerektirir. Devrimin meydana geldiği yani toplumun geçiş halinde bulunduğu devre, daima birden bire doğan ve çoğu kez şiddetli çatışmalar doğuran bir sürü değişmelerle doludur.¹⁴

Toplumsal yaşayış ve geleneksel kurumların hızlı ve geniş kapsamlı niteliksel değişimi olarak ifade edilen devrimin, mevcut hali ortadan kaldırmaya, devirmeye yönelik ve daha çok yıkıcı olan birinci aşamasını teşkil eden ihtilalden sonra, yıkılan sosyal kurumların ve değerlerin yerine geniş kapsamlı niteliksel değişmeyi içeren ikinci yani inkılâp aşaması vardır. O halde, devrimi, başarılı olması ve amacına ulaşmasına bağlı olarak, ihtilal ve inkılâp kavramlarını da içeren daha geniş bir süreç olarak ifade etmeniz mümkün olacaktır. Devrim ve devrimin aşamaları olarak kabul ettiğimiz ihtilal ve inkılâbı, isyan, hükümet darbesi ve evrim gibi kavramlarla karıştırmamak gerekir.

İsyan

İsyan, kanunlara, emirlere karşı koymayı ve bu anlamda itaatsizliği, mevcut otoriteyi cebir yoluyla değiştirmeyi amaçlama bağlamında da ayaklanmayı ön plana çıkarır. Çoğu kez de başarısız olur. İsyanda esas, devlet kuvvetlerine karşı gelmedir. Hükümet darbesi ise sadece iktidardaki kişileri değiştirmeyi amaçlar. Başarılı olduğu takdirde bile, toplumdaki sosyal ve ekonomik yapıya müdahale etmezler. Evrim ise, olgunun gelişimindeki niceliksel değişmedir. Dolayısıyla bu kavramlar ihtilal, inkılâp ve devrim kavramlarıyla uyuşmamakta, sadece niceliksel ve eylemsel değişme ve gelişmelere yönelik olarak kullanılmaktadır.

İslahat/Yenileşme

Arapça “sulh” kökünden türetilen İslahat, iyileştirme, düzeltme, eksiklikleri giderme anlamına gelir. Daha geniş manada, herhangi bir usulde, işte, müessesede, kuruluştaki veya devlet düzeninde eskiyen, bozulan, aksayan yanları düzeltmek, iyileştirmek, iyi bir hale koymak, kusur veya noksanını tamamlamak veya artık bekleneni vermemesi durumunda yerine yenisini koymak anlamına gelen ıslahatın Batı dillerinde karşılığı, yeniden şekillendirme, düzeltme, iyileştirme anlamlarına gelen reformdur. Dilimizde ıslahat teriminin belirttiğimiz dar ve geniş manalarda yaygın olarak kullanılmaya başlanması, Tanzimat döneminden itibaren. Cevdet Paşa, kaleme aldığı kendi ismiyle anılan tarihinde (*Tarih-i Cevdet*) ıslahat kelimesini sıkça kullanarak, terimin yaygınlaşmasında en çok payı bulunanlardan biri olmuştur. Tanzimat’tan

¹³ Yavuz Abadan, *Türk İnkılâbı Tarihi Notları*, Ankara, 1956, s. 5-6.

¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1969, s. 79.

önce Osmanlı terminolojisinde ıslahat teriminin yerine, nizam verme, düzenleme anlamında “nizam” kullanılırdı ki, Tanzimat’ta zaten bunun çoğuludur.

Osmanlı siyasal yapısı ve devlet organizasyonunda, Batı modeli değişim hareketlerinin başlamasıyla beraber, ıslahat kavramı yerini yenileşmeye, zamanla da modernleşmeye bırakmıştır.

I. BÖLÜM

TÜRK İNKILÂBININ ARKA PLANI*

A- Klasik Osmanlı Yapısı ve Bu Yapının Değişimi (15–18. yüzyıllar)

Osmanlı Devlet Anlayışı ve Toplum Yapısı

Osmanlı Devletinin yönetim geleneği patrimonial, merkeziyetçi, bürokratik bir devlettir. Patrimonial hükümdar kendi otoritesini, ülke ve teb'ayı babadan kalmış bir mülk gibi algılar ve kendisiyle toprak ve halk arasında kendi kontrolü dışında başka bir otorite tanımazdı¹. Osmanlı toplumunun bu kendine özgü yapısı, iç işleyişi bakımından hassas dengelere dayanan, merkeziyetçi-misyoncu (görevci) bir karakter taşır. Osmanlı yönetiminde hükümdar merkezi bir rol oynamaktaydı. Otoritesini kurabilmek için, doğrudan kendi emrinde ve daima harekete hazır bir Yeniçeri ordusu kurulmuş, ülkeyi yönetmeye ilişkin yetkiler, Enderun Sistemi ile saray okullarında yetişen ve dolayısıyla bağlılıkları ve konumları sadece hükümdara ait olduğu için kul taifesi olarak tanımlanan bir memurlar sınıfı arasında paylaştırılmıştır. Yargı erkini yürüten ve görece özerk kabul edilebilecek ulema sınıfına mensup kadıların merkeze bağlılıkları da memur statüsüyle sağlanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı toplumunda Batılı anlamda sosyal sınıflardan oluşan sınıflı bir yapının varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu bakımdan Osmanlı toplum yapısı, en üstte meşruiyeti temsil eden ve sistemin merkezi durumunda bulunan padişahın bulunduğu, ülke yönetimini kendisine tâbi olan kul statüsündeki bir *Askerî Sınıfla* (Yönetenler Sınıfı) yürüttüğü yukarıdan aşağıya sıralanan bir yapı olarak tanımlayabiliriz. Geleneğe dayalı bu yapının yönettiği halk ise, kendisinden sadece itaat ve düzeni bozmamanın beklendiği *Reaya Sınıfı* (Yönetilenler Sınıfı)'na dahildir.

Osmanlı toplumunu *Askerî* ve *Reaya* (yöneten ve yönetilen) sınıfları bu çerçevede incelemek gereklidir. Osmanlı devlet geleneğinin bir sonucu olarak Yönetilenlerle Yönetenler arasındaki ilişki, yukarıdan aşağıya doğru inen *düzenleyici ve buyurucu* bir ilişkidir. Yani yönetilenler, yönetenler tarafından kendilerine *buyurulanlara* uygun hareket etmek zorundadırlar. Yönetilenlerin, karar alma ve bu kararları uygulama süreçlerine katılmaları söz konusu değildir. Oysa, Batı demokrasileri, katılım hakkının elde edilmesi amacıyla sivil toplum tarafından kiliseye ve devlete karşı yürütülen uzun ve bazen de kanlı mücadelelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Devletin egemenlik alanının dışında ortaya çıkan bu özerk toplumsal yapılar modern dünyanın

* Bu bölüm, Prof. Dr. M. Derviş Kılınçkaya tarafından yazılmıştır

¹ Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kültür ve Teşkilat", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını: Ankara, 1992, s. 218.

siyasal ve ekonomik kurumlarını şekillendiren güçler olarak yeni birliktelik temelleri oluşturmuşlardır.

Osmanlı devlet ve toplum yapısı içinde ayrıcalıklı konumda olan Askeri sınıf, onun da başı olan, sadece padişah ve mensup olduğu hanedandır. Askeri sınıfa mensup olan diğer gruplar padişahın kulaları statüsündedir. Askeri/yönetici sınıf mensuplarından *Ehl-i Seyf* askeri işlerden, *Ehl-i Kalem* (idari) ve *Ehl-i İlmi* kazai (yargı) işlerinden den padişaha karşı sorumludurlar ve kendi hiyerarşik düzenlerine tabidirler.² Yukarıdan aşağıya ve buyuruculuk esasına dayalı olan bu sistemde düzeni sağlamak yönetici sınıfın, itaat etmek ise yönetilenlerin görevidir. Yönetenlerle yönetilenler arasındaki farklılıkları sürdürmek devletin temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Sistem içinde yükselmek için üç temel şey gerekmektedir: Müslüman olmak, Türkçe bilmek ve yetenekli olmak. Müslüman olmayanların, yönetici sınıfa dahil olmaları genellikle Tanzimat sonrasında görülür. Keza, halkın yönetime katılmasına ilişkin ilk gelişmeler de Tanzimat döneminde görülür ve aşağıda bunların üzerinde durulacaktır.

Yönetilenler katına gelince: Burada devlet tarafından böyle kabul edilmemekle birlikte, halkın kendi içinde yerleşmiş olan bir ayırmadan söz etmek gerekmektedir. Osmanlı devleti kendini bir Müslüman devlet olarak tanımlamaktadır ve buna dayalı olarak Müslüman olmayanlar *zımmilik hukukuna* tabidirler. Yani devlete, Müslüman olmadıklarından dolayı ayrıca bir vergi ödemektedirler ve bunun karşılığında teb'a olarak kabul edilmektedirler. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin Müslüman halkı, kendisini devletin esas sahibi olarak görmektedir, yani *millet-i hâkime*dir. Dolayısıyla, Müslümanlar, doğal olarak kendilerini üstün görmektedirler. Burada karşımıza Osmanlı toplumunun bir diğer yönü yani, dini esaslara göre örgütlenmiş bir toplum olduğu gerçeği çıkmaktadır. Tanzimat öncesi, yani klasik dönem Osmanlı devleti *millet sistemi* olarak adlandırılan ve farklı dinlere (Hristiyanlar açısından çoğu zaman farklı mezheplere) mensup her topluluğu bir millet birimi olarak kabul eden bir yönetim anlayışına sahipti.

Bu yönetim anlayışının, imparatorlukların genel nitelikleri olduğu söylenebilir. Fakat, bu Osmanlı modeli için yeterince açıklayıcı değildir. Zira, Roma geleneğinin ege- men olduğu Batılı imparatorluklar, farklı kültürlerin varlığına pek de hoşgörü- lü bakmamışlardır. Roma'da *vatandaş* olmanın yolu Romalı gibi yaşamaktan geçiyordu. Romalı gibi yaşamayan veya çeşitli sebeplerle Romalılara benzemeyenler ise *barbar*di. Romalıların Hristiyanlığa karşı başlangıçta takındıkları acımasız tavır aslında iktidarı tehdit eden çok-kültürlülüğe karşı duyulan korkudan kaynaklanmaktadır denilebilir. Dolayısıyla, Roma yıkıldığında, etnik farklılıkları büyük ölçüde ortadan kalkmış, benzeşmiş yapıların bulunduğu bu Avrupa'daki etnik harita da, az-çok şekillenmiş bulunuyordu. 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da ortaya çıkan liberal-milliyetçi ayaklanmaların gerisinde bir bakıma, Roma egemenliği sırasında şekillenen bu tek-kültürlüleştirme eğilimlerine karşı direnebilecek dayanıklılığı gösteren kültürlerin başkaldırısı yatmaktadır. Belki etnik temelde değil, fakat ulusal temelde ortaya çıkan bu ayaklanmaların sonucunda bu günkü Avrupa siyasal haritasının şekillendiği söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise tam aksi bir durum gerçekleşti. İmparatorluk nüfusun tamamı, *millet sistemi* ile yönetilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un

² Osmanlı Devleti'nin bürokratik niteliği üzerinde sıkça durulmuştur. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Gelişimi ve Niteliği*, Ankara, 1974; Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1996.

fethiyle *Doğu Roma*'nın mirasına sahip çıkması ve imparatorluk haline gelmesiyle millet sistemi oluşturulmuştu. Millet sistemi, farklı din ve mezheplere sahip olan gayri Müslimlerin kendi dinî otoritesi çevresinde örgütlenmesi ve bu yolla Osmanlı hanedanına bağlanması olarak tanımlanabilir. Gayri Müslim azınlıkların bu sistem dahilinde örgütlenmeleri ve padişaha bağlanmaları, stratejik bakımdan Osmanlı yöneticilerine büyük bir kolaylık sağlamaktaydı. Osmanlı sistemi içerisinde *azınlık (ekalliyet)* tabiri klasik dönemde pek kullanılmamış, resmî olarak *milel-i muhtelif*e veya *anasır-ı muhtelif*e deyimleri kabul görmüştür. Azınlık tabiri, ancak 19. yüzyılda ve Batı etkisi altında kullanılmaya başlanacaktır.

Millet sistemi dahilinde, Müslümanlar da kendi dinî otoriteleri çevresinde bir millet olarak kabul edilmekte ve Osmanlı padişahı, 16. yüzyıldan itibaren Halife unvanını da taşıdığı için aynı zamanda Müslümanların dini lideri durumunda bulunmaktaydı. Din işlerinde O'nun adına Şeyhülislam karar vermekteydi. Bir bakıma, din ve dünya işleri hükümdarın şahsında birleşiyordu, ancak, Padişah, prensip olarak dini bir otorite değil, aksine, işleri şeklen de olsa dine uygun yürüttüğü takdirde meşruiyeti kabul edilen dünyevî bir otorite durumundaydı. Ortodoks, Gregoryen (Ermeni), Süryani, Katolik, Keldani, Sırp, Bulgar ve Yahudi milletleri de imparatorluk içinde kendi dinî otoritelerinin etrafında kümelenmiş durumda varlıklarını sürdürüyorlardı.

Bu yapıda her dini cemaat bir millet birimi olarak kabul edilmekte ve benzeri biçimde örgütlenmekte idi. Her birim, tamamen kendi iç dinamiklerine göre işlemektedir. Müslümanlarla bu milletler arasındaki ilişkide, İslam Hukuku'nun esasları geçerli olmakla birlikte, cemaatin kendi içinde uygulanacak dini hukuk serbest bırakılmıştır. Özellikle evlenme-boşanma, miras vs. gibi medeni hukuk alanını ilgilendiren konularda bu durum oldukça belirgindir. Bu, bir bakıma gayri Müslim unsurların bütünleşmesini ve milliyetçilik çağında kendi özgün kimlikleriyle ortaya çıkmalarını kolaylaştırmıştır. İmparatorluktaki milletlerin birbirleriyle olan yakınlıklarını Osmanlı Hanedanına Bağlılık teşkil etmektedir. Dini hiyerarşinin başında olan kimse, o milletin bütün işlerinden sorumludur O da bu durumdan Padişaha karşı sorumludur. Mesela, Ermeni milletin iç işleyişi tamamen kendi kurullarının denetimindedir. Osmanlı otoriteleri bu işleyişte büyük sorunlar çıkmadıkça genellikle, onay makamı konumdadırlar. Osmanlı devletinin teb'asını oluşturan bütün gayri Müslim milletler bağımsız birer kompartıman görünümündedirler. Birlikteliğin temelini ise Osmanlı Hanedanı'na bağlılık oluşturmaktadır. Dolayısıyla, hükümdar Osmanlı birlikteliğinin en önemli unsuru olarak şekillenmektedir. Bir başka deyişle, Osmanlı toplumu, hanedanın çevresinde toplanmış ve kendi iç işleyişlerine tâbi kompartımanlardan oluşan bir katar görünümündedir.

Burada bir noktaya değinmek gerekmektedir. Aslında, 19. yüzyılda Osmanlı ülkesinde yaşayan gayri Müslim milletler arasında milliyetçilik hareketlerinin kolayca yayıldığını söylemek fazla isabetli bir görüş değildir. Bu gelişme, Batılı büyük sömürgeci güçlerin yoğun ve uzun çabalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Fakat, kendi dillerinde eğitim yapabilen ve bu sayede kültürel kimliklerini koruyarak, bütünleşmiş durumda bulunan ve dinî yakınlıkları sebebiyle Batı etkilerine açık bulunan bu milletler, Osmanlı birlikteliğinin temellerinin korunmasında karşılaşılan zorluklar arttıkça, yani devlet zayıfladıkça, bağımsızlığın cazibesine kapılarak imparatorluktan ayrılmışlardır.

Burada asıl üzerinde durulması gereken nokta, *Millet-i İslamiyye*'nin, gayri Müslim unsurlara nazaran bir bütünlük oluşturmada karşılaştıkları zorluklardır. Çünkü, aynı dine mensup olmalarına rağmen, birbirlerinden farklı kültürel adacıklarda yaşayan ve

KAYNAKÇA*

- Adıvar, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1962.
- Adıvar, Halide Edip, *Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul 1956.
- Afetinan, A. *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara, 1977.
-, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Ankara, 1969.
-, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, 1968.
-, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Plânı*, 1933, Ankara, 1972.
- Ağaoğlu Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, 1969.
- Ağaoğlu, Samet *Kuvayı Milliye Ruhu*, İstanbul, 1973.
- Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, İstanbul, 1992.
-, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, İstanbul 1995.
-, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 1985.
- Akçura, Yusuf *Yeni Türk Devletinin Öncüleri, 1928 Yılı Yazıları*, (Haz. Nejat Sefercioğlu), Ankara, 1981.
- Akgün, Seçil, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik*, Ankara, 1983.
-, *General Harbord’un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu*, İstanbul, 1981.
-, *Türkiye’nin 1945’ten Sonraki Dış Politika Gelişmeleri Orta Doğu Meseleleri*, İstanbul, 1959.
- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1976.
-, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, C. II, İstanbul, 1992.
-, “Osmanlı Türk Toplumunda Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme”, *Toplum ve Bilim*, s. 2(1977), s. 31-46.
-, *Ana Çigileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Ankara, 1996.
- Akyol, Taha, *Medine’den Lozan’a*, İstanbul, 1996.
- Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, (1860-1923)*.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 1982.
-, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara, 1975.
- Alasya, H. Fikret, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, 1997.
- Altay, Fahrettin, *İmparatorluktan Cumhuriyete*, (Haz. Taylan Sorgun), İstanbul, 1998.

* Kaynakça’da belirtilen eserlerin dışında, istenen konuyla ilgili çalışmalar için, takip eden web sitesinde tarama yapılabilir. <http://www.kaynakca.info>. Sitede, Türkiye hakkında yayınlanmış her konudan ve her dilden yazılı eserlerin bibliyografik künyeleri bulunmaktadır. Paylaşımına açık olan sitede, eserler hakkında değerlendirme, eleştiri ve tartışmalar yapılabilmektedir.

- Apak, Rahmi, *İç Ayaklanmalar (1919-1920)*, Ankara, 1964.
-, *10 Yıl Savaşı (1912-1922) ve Sonrası*, İstanbul, 1969.
- Aralov, S. İ., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, (Çev. Hasan Ali Ediz), İstanbul 1967
- Arar, İsmail, *Hükümet Programları (1920-1965)*, İstanbul, 1968.
-, *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, İstanbul, 1963.
- Arat, Reşit Rahmeti, "Dil Tabii Bir Varlıktır", *Türk Kültürü*, S.158 (Aralık 1975).
- Arat, Necla, *Kadın Sorunu*, İstanbul 1980.
- Arıburnu, Kemal, *Milli Mücadele ve İnkılâplarla İlgili Kanunlar*, I., Ankara, 1957.
- Ankoğlu, Damar, *Hatıralarım*, İstanbul, 1961.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Ankara, 1983.
-, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara, 1973.
-, "Atatürk'ün Dış Politika Prensipleri", *Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı*, Ankara, 1982, s. 57-65.
- Arsal, Sadri Maksudi, *Türk Dili İçin, Milli Mücadele Serisi*, S.1, 1930.
-, "Teokratik Devlet ve Laik Devlet", *Tanzimat I.*, İstanbul, 1940
-, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul, 1979.
- Ataay, AYTEKİN, *Devrimler Açısından Medeni Kanun*, İstanbul, 1960.
- Ataöv, Türkkaya, *Amerika, Nato ve Türkiye*, 2. bs., Ankara, 1969
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.
- Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, I-II, C., Yüksek Öğretim Kurulu, Ankara, 1986.
- Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*, 3 Cilt 13. basım, İstanbul, 1973.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 3 Cilt Ankara, 1981.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, C.IV, Ankara, 1964.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları*, C. V., Ankara, 1972.
- Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*, İstanbul, 1939.
- Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul, 1969.
- Ateş, Toktamış, *Laiklik Dünyada ve Türkiye'de*, Ankara, 1994.
- Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi (1838-1995)*, IV, C, İstanbul, 1981-1983,
-, "Devletçilik Nasıl Değener oldu?" *Yön*, Yıl:1, Sayı: 47, 7 Kasım 1962.
- Aybars, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri*, 2. Cilt, Ankara, 1982
-, *Atatürk, Çağdaşlaşma ve Demokrasi*, İzmir, 1994.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, 3. Cilt, İstanbul, 1975-1976.
-, *İkinci Adam*, 3. Cilt, İstanbul, 1976
-, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, 3. Cilt, İstanbul, 1972
-, *İnkılâp ve Kadro*, 3.basım, İstanbul, 1986.
-, *Menderes'in Dramı*, İstanbul, 1976
- Aytepe, Oğuz "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, C.29, S.174, (Haziran 1998), s. 9-16
- Ayata, Güneş Fatma, *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, İstanbul, 1990.
- Bağcı, Hüseyin, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, Ankara, 1990.
- Balcioğlu, Mustafa, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e*, İstanbul, 2001.

- Barutcu, Faik Ahmet, *Siyasi Anılar (1939-1954)*, İstanbul, 1977.
- Başar, Ahmet Hamdi, *İktisadi Devletçilik*, II. C., İstanbul, 1931-1933.
- Başgil, Ali Fuat, *Din ve Lâiklik*, İstanbul, 1962.
- Başgöz, İlhan-Wilson, Howard, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Eğitim ve Atatürk*, Ankara, 1968.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, VIII C., İstanbul, 1968-1972.
-, *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*, İstanbul, 1978.
- Baydar, Mustafa, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, İstanbul, 1973.
- Baykal, Bekir Sıtkı, "Cumhuriyetimizin Tinsel Anlamı", *50. Yıl Konferansları*, Ankara, 1976.
- Baytok, Taner, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1970.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, I, Ankara, 1963.
-, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara, 1973.
-, *Türk İnkılâbı Tarihi*, 10 Cilt, Ankara, 1991.
- Berber, Engin, *Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal ve Vahdettin*, 2. basım, Ankara, 1998.
- Bebek, İlhami, *Milli Mücadelede Akbaş Cephaneliği Baskını*, Ankara, 1994.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1983.
- Belen, Fahri, *Tarih Işığında Devrimlerimiz*, İstanbul, 1970.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1978.
- Berkes, Niyazi, *Atatürk ve Devrimleri*, İstanbul, 1982.
-, *Teokrasi ve Laiklik*, İstanbul, 1984.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara, 1959.
- Bila, Hikmet, *CHP Tarihi 1919-1979*, Ankara, 1979.
- Bilsel, Cemil, *Lozan*, II. C., İstanbul, 1933.
- Borak, Sadi, *Atatürkcülük ve Din*, İstanbul, 1962.
- Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. basım, Ankara, 1982.
- Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara, 1996.
- Burçak, Rıfık Salim, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Ankara, 1983.
-, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)*, Ankara, 1979.
- Canpolat, Mustafa, "Türkiye'de Yazı Devrimi Girişimleri", *Yazı Devrimi*, Ankara, 1979, s. 22-32.
- Caporal, Bernard, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını 1919-1970*, Ankara, 1982.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, II. C., İstanbul, 1957-1960.
-, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1955.
-, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953.
- Churchill, Winston, *The Second World War*, Vol. III, IV, Boston, 1950-1951.
- Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul, 1918-1923*, İstanbul, 1923.
- Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, 1994.
- Çavdar, Teyfik, "Demokrat Parti" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, VIII.Cilt.
- Çay, Abdülhaluk, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963*, Ankara, 1989.

- Çaycı, Abdurrahman, "Atatürk ve Türkiye'nin Çağdaşlaşması Problemi", *Atatürk Döneminin Sosyo-Ekonomik Sorunları*, Ankara, 1981.
-, "Atatürk'ün Medeniyet Anlayışı ve Batı Medeniyeti", *50. Yıl Armağanı*, Erzurum, 1974.s.13-26.
- Çeçen, Anıl, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara, 1981.
- Çeçen, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Ankara, 1990.
- Çoker, Fahri, *Türk Tarih Kurumu, Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Ankara, 1983.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz*, İstanbul, 1973.
- Daver, Bülent, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Layiklik*, Ankara 1955.
- Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup*, İstanbul, 1994.
- Derin, F. Çetin, "Osmanlı Devletinin Siyasi Tarihi", *Türk Dünyası El Kitabı*, s. 900-1002.
- Dilmen, İ. Necmi, *Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları Hakkında*, İstanbul, 1936.
- Dil Devriminin 30 Yılı*, Ankara, 1962.
- Dönmezler, Sulhi, "Atatürk ve İnkılâpçılık", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Ankara, 1995.
- Duverger, Maurice, *Siyasal Partiler*, Çev.: Ergun Özbudun, Ankara, 1970.
- Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1994.
- Eliçin, Emin Türk, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, İstanbul, 1970.
- Ellison Grace, *Ankara'da Bir İngiliz Kadını*, Çev. Osman Olcay, Ankara, 1999.
- Engin M. Saffet, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri*, 2. C., İstanbul, 1938.
- Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, V.C., İstanbul, 1977.
- Ergün, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara, 1982.
- Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, Ankara, 1953.
- Erkanlı, Orhan *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*, İstanbul, 1972.
- Erkin, Feridun Cemal, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968.
- Eroğlu, Hamza, "Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik", *Atatürk Yolu*, İstanbul, 1981.
-, "Kurtuluş Savaşı ve Egemenlik Kavramı", *1. Milli Egemenlik Sempozyumu*, Ankara, 24-25 Nisan 1985.
-, *Atatürkçülük*, Ankara, 1981.
- Eroğlu, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, 1990.
- Ertan, Temuçin Faik, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1994.
- Feyzioğlu Turhan, "Atatürk Yolu", *Atatürk Yolu*, Ankara, 1981, s. 1-61.
-, "Türk İnkılâbının Temel Taşı Laiklik", *Atatürk Yolu*, Ankara, 1987.
-, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Ankara, 1986.
-, *Millet Egemenliği*, Ankara, 1988.
- Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri, "Medeni Hukukumuz Etrafında Bazı Sosyolojik Meseleler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.XII, No:1, (Mart 1958).
- Gentizon, Paul, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Çev.: Fethi Ülkü, Ankara, 1983.
- Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Yusuf Akçura, (Çev. Alev Er), Ankara, 1986.
- Georges, Gaulis Berthe, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, (Çev. Cenap Yazansoy), İstanbul, 1981.

- Giritli, İsmet, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, İstanbul, 1980.
-, "Atatürk Cumhuriyetinin Lâiklik İlkesi", *Atatürkçü Düşünce*, Ankara, 1992.
-, "Kemalizm İdeolojisi", *Atatürk Yolu*, İstanbul, 1981.
-, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İstanbul, 1988.
- Giritlioğlu, Fahir *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, I. Cilt, Ankara, 1965
- Goloğlu, Mahmut, *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1968.
-, *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969.
-, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara, 1970.
-, *Cumhuriyete Doğru 1921-1922*, Ankara, 1970.
-, *Devrimler ve Tepkileri*, Ankara, 1972.
-, *Halifelik Ne İdi, Nasıl Alındı, Niçin Kaldırıldı?* Ankara, 1973.
-, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara, 1974.
- Gök, Fatma. *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, İstanbul 1990.
- Gökbilgin, Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken*, II.C., Ankara, 1959-1965.
- Gökdemir, Ender, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara, 1989.
- Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, 5.bs. Ankara, 1982.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Ankara, 1993.
- Gülalp, Haldun, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Ankara, 1987.
- Gürel, Şükrü S., *Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri*, Ankara, 1993.
- Gürtün, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası, (1939'da Günümüze Kadar)*, Ankara, 1991.
-, *Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Ankara, 1991.
- Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Ankara, 1997.
- Güngör, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1999.
- Güngör, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1976.
-, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1982.
- Graves, P. Philip. *İngilizler ve Türkler (1789-1939)* Çev.: Y. Tezkan Ankara 1999,
- Hamitoğulları, Beşir, *Çağdaş İktisadi Sistemler*, Ankara, 1975.
- Harris, George, *Trouble Alliance: Turkish-American Problem in Historical Perspective, (1945-1971)*, Washington- Stanford, 1972.
- Hatipoğlu, Murat, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Ankara, 1997.
- Hatipoğlu, Vecihe, *Atatürk ve Türk Dili*, Ankara, 1963.
- Heper, Metin. *Bürokratik Yönetim Gelenegi*, Ankara, 1974.
- Heyd, Uriel, *Language Reform in Modern Turkey*, Jerusalem, 1954.
-, *Türk Ulusculuğunun Temelleri*, (Çev. Kadir Günay), Ankara, 1969.
- İğdemir, Uluğ, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 1973.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı İmparatorluğunda Kültür ve Teşkilat", *Türk Dünyası El Kitabı*.
-, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", *Belleten*, S.108.
- İnan, Kamran, *Dış Politika*, İstanbul, 1933.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, II.C., Ankara, 1987.
- İlhan, Atilla, *Hangi Batı*, Ankara, 1972.

- İsmail, Sabahattin, *100 Soruda Kıbrıs Sorunu*, Lefkoşe, 1992.
- Jaeschke, Gottard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, II, C., Ankara, 1970-1973.
-, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. C.Köprülü), Ankara, 1972.
-, *Yeni Türkiye’de İslamlık*, (Çev. Hayrullah Örs), Ankara, 1972.
-, “I. ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye’nin Dış Politikası”, *Belleten*, C. 41. S.164 (Ekim 1973).
- Kafesoğlu, İbrahim- Saray, Mehmet, *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller*, İstanbul, 1983.
- Kansu, Mahzar, Müfit, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, 2. Cilt Ankara 1988.
- Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1969.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943.
- Karal, Enver Ziya, *Atatürk’ten Düşünceler*, İstanbul, 1986.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968.
- Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967.
- Kedourie, Elie, *Avrupa’da Milliyetçilik*, (Çev. M. Haluk Timutaş), Ankara, 1971.
- Kırby, Fay, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, (Yay. Haz. Engin Tonguç), Ankara, 2001.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1993.
- Kili, Suna, *Atatürk Devrimi*, Ankara, 1981.
- Kili, Suna- Gözübüyük, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifak’tan Günümüze)*, Ankara, 1985.
- Kinross, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (Çev. Ayhan Tezel), İstanbul, 1980.
- Kocabaşoğlu, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul, 1989.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1984.
-, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938*, Ankara, 1983.
- Koçak, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara, 1986.
- Kodaman, Bayram, “Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğuna Giriş Vasıtaları (1838-1914)”, *Milli Kültür*, (Haziran 1980), s. 23-33.
-, “Atatürk ve Tarih”, *Atatürk ve Kültür*, (H.Ü. Özel sayı), Ankara, 1982.
- Kongar, Emre, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, İstanbul, 1994.
- Kongar, Emre, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, 1997.
- Korkmaz, Zeynep, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, Ankara, 1974.
- Koray, Meryem, *Türkiye’de Kadın Olgusu*, İstanbul, 1992.
- Kuran, Ercüment, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Ankara, 1981.
-, “Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, I.Cilt, 2. Baskı, Ankara, 1992.
- Kuran, Ercüment, *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Ankara, 1997.
- Kuran, Ahmet, Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1948.
- Kurat, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması*, Ankara, 1986.
-, “Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973”, *Belleten*, C. 39, S.154. (Nisan 1975), s. 265-308.

- Kushner, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, (1876-1908)*, İstanbul, 1979.
- Küçük, Cevdet, “Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika”, *Tarih Dergisi*, sayı: 32, Mart 1979 s. 607
- Küçük, Yalçın, *Planlı Kalkınma ve Türkiye*, İstanbul, 1985.
- Küçükömer, İdris, *Düzenin Yabancılaşması, Batılaşması*, İstanbul, 1969.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978.
- Laiklik Paneli* (Haz., Atatürk Araştırma Merkezi), Ankara, 1987
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kırıatlı), 2.bs., Ankara, 1984.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler*, III.C., (Haz. Seha L. Meray), Ankara, 1967-1972.
- Mardin Şerif, Din ve İdeoloji*, İstanbul, 1999.
- Mumcu, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, Ankara, 1974.
- Neumark, Fritz, *Boğaziçine Sığınanlar*, Çev: Şefik Alp Bahadır, İstanbul 1982.
- Okyar, Osman, “Devletçiliğin Doğuşu”, *Forum*, Sayı: 211, 15 Ocak 1963.
- Olca, Osman-Meray, Sahal, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara, 1977.
- Orbay, Rauf, “Rauf Orbay'ın Hatıraları”, *Yakın Tarihimiz*, IV. Cilt, Sayı-1-52, 1962-63.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1983.
- Ortaylı İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1983.
-, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, 2001.
- Öz, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, (1923-1945)*, Ankara, 1992.
- Özakman, Turgut, *Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele*, Ankara, 1997
- Özalp, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, 2 Cilt, Ankara, 1971.
- Özerdim, Sami, *Yazı Devriminin Öyküsü*, 2. baskı, Ankara, 1978.
- Özkaya, Yücel, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, S.10 (Kasım 1987) s.139-185.
- Öztoprak, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Ankara, 1989.
- Öztürk, Ayhan, *Milli Mücadele'de Gaziantep*, Kayseri, 1994.
- Palmer, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüz yıl- Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, İstanbul, 1997.
- Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ankara, 1988.
- Puryear, John, *England, Russia and Straits Question 1854-1856*, Connecticut, 1965.
- Sakallı, Bayram, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, İstanbul, 1997.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, IV. C., Ankara, 1996.
-, *Kurtuluş Savaşı Sırasında İkili İktidar*, İstanbul, 2001.
- Sarınay, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 1994.
- Sarınay, Yusuf, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, İstanbul, 1996.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, İstanbul, 1981.
-, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, 2. Cilt, İstanbul, 1982.
- Sezer, Ayten, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-38)*, Ankara, 1999.
- Shaw, Stanford, *From Empire to Republic*, VI. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

- Shaw, Stanford- Shaw Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II. C. İstanbul, 1983.
- Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944), (Çev. Levent Kongar), İstanbul, 1981.
- Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Cilt, Ankara, 1983.
- Suzan İlkay, "DP ve Popülizm" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, III.Cilt.
- Şahingöz, Mehmet, *İzmir, İstanbul ve Maraş'ın İşgaline Tepkiler*, (Doktora Tezi) Ankara, 1986.
- Şimşir, Bilâl, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, IV. C., Ankara-1973-1975.
-, *Lozan Telgrafları*, II. Cilt, Ankara, 1990-1994.
-, *Ankara... Ankara Bir Başkentin Doğuşu*, Ankara 1988.
- Taşkıran, Tezer, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara 1973.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul, 1995.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV. C. Ankara, 1977.
- Tarih IV*, İstanbul, 1931.
- Tekeli İlhan, "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, III. Cilt.
- Tekeli, İlhan İlkin, Selim 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara, 1977.
- Tevetoğlu, Fethi, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara, 1988.
- Tezel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 1988.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefesi*, Ankara, 1968.
-, *Türk Devrimi ve Sonrası, (1919-1946)*, Ankara, 1971.
- Tökin, İsmail Husrev, "Milli Kurtuluş Devletçiliği", *Kadro*, Say 12, 18 Haziran 1933
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931)*, İstanbul, 1992.
- Tukin, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul, 1947.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, V. C., Ankara, 1991-1999.
- Turgut, Serdar, *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 1991.
- Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul, 1997.
- Türk İstiklal Harbi*, Genelkurmay ATASE Yayını, Ankara.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, Ankara, 1984.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*.
- Türkiye Tarihi*, 4. Çağdaş Türkiye, Sina Akşin, İstanbul, 1989.
- Üçok, Coşkun, "Hukuk Devriminin Nedenleri", *Atatürk Yıllık Konferansları*, VIII, 1975-1976, Ankara, 1983.
- Üçok, Coşkun-Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*, Ankara, 1976.
- Ülken, Yüksel, *Atatürk ve İktisat*, Ankara, 1981.

- Ülkütaşır, M. Şakir, *Atatürk ve Harf Devrimi*, 2. baskı, Ankara, 1981.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, “*Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*”, *Tanzimat I*, İstanbul, 1940.
- Widmann, Horst, *Atatürk Üniversite Reformu*, Çev: Aykut Kazancıgil-Serpil Bozkurt, İstanbul, 1981.
- Yılmaz, Ejder, *Hukuk Sözlüğü*, Ankara, 1982.
- Yılmaz, Mustafa, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, Ankara, 2002.
- Zürcher, E.J. *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul, 1987.
-, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Sanen Göner, İstanbul, 2009.
-, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2007.